H. te Velde

Lofzegging en dankbaarheid in oud-egyptische zonneliederen

Het is overbekend, dat ook in voor- en niet-christelijke culturen gevoelens van dankbaarheid, dankbetuigingen en lofzeggingen te vinden zijn en dat deze een onlosmakelijk element ook van voor- en niet-christelijke religies vormen. Het schijnt, dat sommige presocratische godsdienstcritici, zoals Democritus en Prodicus, die buiten de Joods-christelijke traditie stonden en deze ook niet kenden, reeds de mening waren toegedaan, dat niet alleen gevoelens van vrees, maar ook gevoelens van dankbaarheid geleid zouden hebben tot het ontstaan van de godsdienst [1]). Zover zal men wellicht niet hoeven te gaan. Gevoelens van dankbaarheid zijn, hoe belangrijk dan ook een bijkomstig element. Eerder gevolg, dan oorzaak. Een godsdienst is een bepaald symbolensysteem, dat bepaalde "moods and motivations" te weeg brengt [2]).

In deze korte notitie beperk ik mij tot het geven van een paar voorbeelden van oud-egyptische lofzegging en dankbaarheid in Nederlandse vertaling. Omdat het daar toen heersende religieuze symbolen-systeem anders was dan in de christelijke godsdienst, zal men er vanuit moeten gaan, dat lofzegging en dankbaarheid daar duidelijk verschilden van die in het christendom. Toch blijkt, dat deze ons als mens en als christen niet totaal vreemd voorkomen.

De voorbeelden zijn gekozen uit de vele Egyptische zonnehymnen [3]), die teruggevonden zijn en waarvan niet alleen het overbekende zonnelied van Echnaton ons direct aanspreekt. Immers in de zonnehymnen staat veelal de schepping en onderhouding der wereld door de zonnegod centraal en vindt men daarin de lof en dank jegens de schepper uitgesproken. Uiteraard gaat de verering van de zonnegod Re veel verder dan verering van een natuurverschijnsel. Zonsopgang was voor Egyptische theologen een heenwijzing naar de schepping, een van de meest centrale theologoumena in de Egyptische religie,

zoals in het christendom b.v. koninkrijk Gods of kruis en opstanding van Jezus Christus. Als zodanig zijn de hier volgende vrij willekeurig gekozen voorbeelden representatief voor lofzegging en dank in de Egyptische religie. Er zijn reeds Egyptische lofliederen te vinden in de pyramidenteksten, die op zijn minst uit het derde millennium voor Christus stammen en gerekend kunnen worden tot de oudste religieuze literatuur der mensheid die bewaard is gebleven [4]). De hieronder gegeven fragmenten van zonnehymnen dateren uit het Nieuwe Rijk. Het eerste hymnenfragment uit ± 1300 v. C.; het tweede uit ± 1400 v. C., dus kort na en kort voor Echnaton. Zij zijn geschreven op papyri en ostraca, en gegrift op steles, grafwanden etc. De eerste hymne is bovendien opgenomen in het dodenboek [5]).

Re lofzeggen bij zijn opgang
in het oostelijk lichtland des hemels
door N.N., hij zegt:
Wees gegroet, U, die opgaat in de oerwateren
die de beide landen verlicht, nadat hij te voorschijn gekomen is
De negen goden tesamen loven U
De beide meesteressen, de beide Meretgodinnen hebben hem gekoesterd

- - -

Schone, geliefde jongeling
Hij gaat op: opleeft de mensheid
het zonnevolk jubelt hem toe
De zielen van Heliopolis juichen hem toe
de zielen van Boeto en Hierakonpolis verheffen hem
"Zegt hem lof!" krijsen de zonneapen
"Lof zij U!" zegt al het gedierte tesamen

- - -

Uw hulpgeest velt uw vijanden
Juich toch, U, die is-in-zijn-zonneboot
Uw bemanning is in harmonie
De boot van de morgen heeft zich met U verenigd, wijd is uw hart
Heer van de goden, die U geschapen hebt
Zij geven U lof
Noet (de hemelgodin) is lapis lazulikleurig U ter zijde
U hebt zelfs de oerwateren doordrongen met uw stralen.

Het ligt niet in de bedoeling hier een gedetailleerde exegese van deze zonnehymne te geven om zodoende dieper binnen te dringen in het Egyptische religieuze symbolensysteem, of uit te weiden over godenprocessies tijdens welke hymnen gezongen werden of over de "vroegmissen" of rituelen die dagelijks in de tempels voltrokken werden bij zonsopgang en waarin sommige zonnehymnen hun plaats hadden. Een Egyptisch woord dat wij vertalen met "lofzeggen" hangt etymologisch samen met het Egyptische woord voor "morgen". Slechts een enkele opmerking over het voorgaande: "De goden, die U geschapen hebt zij geven U lof", d.w.z. de geschapen goden en trouwens ook de andere geschapen wezens brengen de scheppergod lof en dank, omdat hij hen geschapen heeft. Deze stemming van dankbaarheid en motivatie tot dankzegging en ritueel handelen wegens schepping en onderhouding door de godheid vindt men ook elders niet alleen impliciet, maar ook expliciet uitgedrukt in Egyptische teksten en ook in het volgende hymnenfragment.

Hiermee wil natuurlijk niet gezegd zijn, dat volgens Egyptisch materiaal dankbaarheid de enige motivatie tot religie zou zijn. De Egyptenaren kenden, b.v. ook goden wier "weldaden" op zijn minst twijfelachtig waren, maar met wie toch rituele betrekkingen onderhouden werden. Wel is waar gingen zij er nooit toe over demonen te vereren en lof te zeggen en zij hadden ook weinig lof te zeggen jegens goden wier demonische trekken in het oog springen. Een mens bedanken, en dat gebeurde uiteraard zoals elders ook in Egypte, was: "God lofzeggen voor iemand". Zelfs wanneer een koning een wijs woord gesproken heeft, kussen zijn hovelingen de aarde en zeggen aan alle goden lof voor hem. In ander verband werd de koning rechtstreeks lofgezegd nl. voorzover hij fungeerde als middelaar en levende god op aarde. Want lof was een prerogatief der goden zoals b.v. in het volgende fragment van de scheppergod Re, die ook met andere namen genoemd kan worden [6]).

.....

U bent de ene, de schepper van alles wat is
de ene, die alleen was, die het zijnde schept
uit wiens ogen de mensen voortkomen
uit wiens mond de goden ontstaan
die de weiden voor de kudden schept
en het koren voor het zonnevolk
die schept, waarvan leven de vissen in de rivier
en de vogels in de lucht
die adem geeft aan het kuikentje in het ei
en het jong van de slang in leven houdt

die schept waarvan de muggen leven
en ook de wormen en de vlooien
en de insecten in iedere boom in leven houdt

- - -

Wees gegroet U die dit alles geschapen hebt
de ene, die alleen was; met de vele armen
die de nacht wakend doorbrengt
terwijl alle mensen slapen
die weldaden zoekt voor zijn schapen
Amon: standvastig in alles, Atoem, Harachte
Lof zij U met wat zij allen zeggen
Jubel zij U omdat U zich voor ons inspant
Wij kussen de aarde omdat U ons geschapen hebt

- - -

Wees gegroet zegt al het gedierte
Jubel zij U zegt elk vreemd land
zo hoog als de hemel, zo wijd als de aarde, zo diep als de zee
De goden neigen zich voor uw majesteit
en verheffen de heerlijkheid van hun schepper
juichend bij de nadering van hun verwekker
Zij zeggen tot U: "Welkom
Oervader van alle goden"
Die de hemel verhief en de aardbodem neerlegde
die maakt dat wat is en het zijnde schept
soeverein, opperhoofd der goden
Wij zeggen uw heerlijkheid lof, zoals u ons geschapen hebt
Wij handelen (ritueel) voor u, omdat u zich voor ons inspant
Wij kussen de aarde, omdat u ons geschapen hebt

- - -

"Wij zeggen uw heerlijkheid lof, zoals u ons geschapen hebt": God handelt creatief, de mens handelt ritueel, zegt lof, tenminste volgens deze Egyptische theoloog-dichter, maar het was een cliché; De zin is ook elders te vinden in Egyptische hymnen. Daarmee wint deze uitspraak, van godsdiensthistorisch standpunt bezien, slechts aan kracht.

[1]) Zie b.v. P. Lauwers, Geloof, ongeloof en bijgeloof. Een godsdienstpsychologisch onderzoek naar de voorsocratische theorieën over de oorsprong van de godsdienst, Antwerpen-Amsterdam 1974, p. 122, 144 e.v.v.

[2]) C. Geertz in: Anthropological approaches to the study of religion (ed. M. Banton), London 1960, p. 4. Op het onderscheid dat hij maakt tussen "moods" en "motivations" wordt hier niet ingegaan. Van de eerste, waartoe gevoelens van dankbaarheid gerekend zouden kunnen worden, zegt hij (p. 11): "they go nowhere. They spring from certain circumstances but they are responsive to no ends. Like fogs, they just settle and lift. . ."

[3]) J. Assmann, Liturgische Lieder an den Sonnengott, Berlin 1969; A. Barucq, L' expression de la louange divine et de la prière dans la bible et en Égypte, Le Caire 1962. Zie ook A. Barucq, Les études d'hymnologie égyptienne, In: Textes et langages de l' Egypte pharaonique, Le Caire 1974 , III, p. 53–65.

[4]) J. Sainte Fare Garnot, L' hommage aux dieux sous l'Ancien Empire égyptien, Paris 1954.

[5]) E. Naville, Das ägyptische Todtenbuch der XVIII bis XX Dynastie, Berlin 1886, II, S. 22 (Kap. 15A, La).

[6]) E. Grébaut, Hymne à Ammon-Ra des papyrus égyptiens du musée de Boulaq, Paris 1874, p. 16 svv. Op grond van tekstvarianten op ostraca, die sindsdien gevonden zijn, is hier en daar een betere lezing verkregen cf. Assmann, o.c., S. 327.